

egymásba nyíló két szoba továbbra is fogva tartotta. Talán még keményebben. Csak később érttem meg egy Kundera-regény címéből. A lét elviselhetetlen könnyűsége.

Cipelte az élet elviselhetetlen könnyűségét. Aztán találkozott nálunk a fiatal orvosnővel, akit egyetemistakora óta ismerek, aki a társa, felesége s, úgy érzem, gyógyítója is lett. A Héttorony börtönlakásból tágas, izléssel berendezett otthonba költöztek.

Szólni szeretnék még Iván humoráról is, a humorról, amit Istentől is számon kért. Csak azt tudom mondani: Mándy Iván reménytelenségből fakadó humora kegyelmi állapot.

Vidor Miklós

A PÁLYA ELEJÉN

Mándy Iván volt az első író, akivel megismerkedtem.

Gyerekkori barátok mondták, novellákat ír, meg is jelengetnek. Aztán egyik délután ott volt ő maga is a tabáni lakásban, ahol rendszeren összejöttünk. Alig ütött ki abból a fölsős gimnazista társaságból, meglepett, mikor megtudtam, hogy már túl van a húszon. Nemcsak a külseje, de ahogy ott ült, olykor megszólalt, csöndes hangja sem azé az önálló felnőtté, aki megtalálta helyét odakint, az iskolapadokon túl. A vékonydon-gájú, tétova mozgású fiú említést sem tett arról, ami a legjobban érdekelt volna.

Többé nem jött át, elvesztettem a szemem elől.

Másfél év múlva láttam viszont az *Élet* című hetilapnál. Verskéziratral állítottam be a szerkesztőségbe Thurzó Gáborhoz. Oldalt, az egyik könyvespolcnál pillantottam meg a kissé elveszetten várakozó fiatalembert. Csodálkozón elmosolyodott, egy futó szervusszal viszonzta üdvözlésemet. Egyszerre volt kiben megkapaszkodjam.

Elkezdődött a hosszú, folytatólagos beszélgetés, mely éppily váratlanul és befejezetlenül szakadt meg.

Nagyokat sétáltunk, néha fölugrott hozzánk, s most már arról esett szó, amire azon a budai délutánon hiába vártam. Olvasmányokról, írókról, emlékszem, Jacobsenről akkor hallottam tőle. Aztán az itthoniak, egy-egy arc föl villant néha a kávéházi tükörelablakon, mégis fényévnire. Most irigyeltem csak Ivánt azért a négy évért, amivel megelőzött. Ő még ott volt Kosztolányi temetésén, véletlenül elkapta Karinthy szavait, amint bizalmasan Babitshoz hajolva mondta: „Vannak dolgok, amikről ezután senki mással nem beszélhetek.” Ismerte Schöpflint, időnként fölkereste a Franklinnál. Tudta, hogy Nagy Lajos a Bucsinszkyba jár; Hunyady Sándor a Royalban lakik. S akikről már ő is lekéselt, de novelláikért lelkesedett: Ambrus Zoltán, Cholnoky Viktor meg a fiatalon meghalt Tóth Vanda. És újra meg újra a *Nyugat!*

Izgatottan láttam neki az ő írásainak. Meghökkenett figuráinak alig megfogalmazható, egyszerre vonzó és taszító idegensége, s ugyanakkor éreztem, mennyire valódiak. Izgalmas volt a stílusa, ez a mozzanatos tömörség, elharapott mondatainak lüktetése, a légkör, melyet megteremt velük. Lassan rájöttem, az alakok és környezetük, a külvárosi terek társadalom alatti tenyésztete s ugyanakkor az író félelmetes beavatott-

sága hat rám ilyen zavaró-ellentétesen. Soha közelében sem jártam a bicskások, tolvajok, csapszékötendérek világának, ebben a fénytörésben valamiképp mégis elfogadtatják magukat. Nem, nem csupán a riasztó egzotikum teszi! Az író előadása. Gyökeresen más, mint a harmincas-negyvenes évek fordulóján megszokott novellaké.

Maradandó nyomot hagyott bennem egyik ekkori írása, A HALOTT. Egy hajnali pisztolydörrenéssel indul a néptelen téren, mikor a történet már végbement. Az öngyilkos padja körül összeseregglő báméskodók viselkedése, egy-egy megjegyzése, a döbbenetből fölháborodásba váltó közhangulat adja ki a novellát. Amit ez a kép fölver bennük, az saját sorsukat szakítja föl, s a pillanatot megannyi drámáját jeleníti meg.

Mikor beszámoltam neki, csak ennyit mondott:

– Másképp nem írhattam meg, így diktálta az anyagom.

Rejtélyes volt a helyzetismerete is. Hiába, hogy ott nőtt föl a Tisza Kálmán meg a Teleki tér csavargói közt, ezek az alakok – és ő? Tökéletes képtelenség.

– Nem féltél tőlük?

– Dehogynem.

– És hogy sikerült mégis kívül maradnod?

– Nem maradtam kívül. – Maga volt a szigorú ártatlanság és a mit sem felejtő megértés.

Állandó rendezetlenség érzett a háttérében. Tudtam, hogy szüleinél lakik a Fiumei úton, de sosem hívott magukhoz, otthoni dolgait beszédes hallgatás fődte. A mi inga-tag, szerény viszonyainkhoz képest is fájdalmas volt gyógyíthatatlan pénzzavara, de nem emlékszem rá, hogy kölcsönkért volna. Mindig nyugtalanul készült a pénztárhoz egy-egy esedékes kiutalásért, mint akinek az élete függ tőle, fél, hogy nem kapja meg. Később árulta csak el, megesett már, hogy azzal fogadták: – A papa már járt itt...

Lassan megismerkedtem más kortársaimmal is. Végh György volt a legszínesebb, látványos nyomorával és prolongált kamasztöleteivel. Pilinszky János halk jelenléte a túlsó véglet, szemlélődő passzivitása csak verseiben nyílik meg. Majd egy gyerekarcát roppant határozottsággal nyomatékosító fiatalember: Rába György. Vele hamar összebarátkozunk, s attól fogva hármásban találkozunk keddenként, este hétkor a Ferenciek terén.

Iván volt köztünk az egyetlen prózairó, méghozzá hitvalló: verssel soha meg sem próbálkozott, novellái viszont csupa líra. Lemond az epikus elemekről, lecsupasztatott alakokat állít elénk, túl életük részletezhető bukásán: egy gesztus, egy rögeszme egész múltjuk. Álmaik visszatérő szorongással várnak rájuk a magány csapdájában. S ők egyszerre beszélni kezdenek a saját hangjukon. Ez az alapélmény szervül a Mátyás-novellákban, s ő szelíd hajthatatlansággal nem is akart mást csinálni, mint amit tudott.

Lassan, pár sornyi napi adagokban írt. – Várni kell – mondta –, várni sokszor fontosabb, mint nekivágni. – Néha kínlódva panaszkolta: – Már majdnem mindent tudok arról, amivel vacakolok, csak azt nem, honnan támadom meg! – Ilyesmiket árult el műhelytitkairól, s olykor csúfondárosan: – Már egy halom cetlim van, csak össze ne keverjem őket! – De arra is emlékszem, mikor elmondta: sirva fakadt a kétségbeeséstől, mert úgy látszott, sehogy sem bír keresztüljutni a holtpontra.

Mondatai szűkültek, látóköre tágult. Egyre többet hasított ki a világból. Az pedig háborús robajával baljósan közeledett. Már a bőrünkön éreztük fenyegetését, noha végkimenetele felől egyikünknek sem volt kétsége. De hogy meddig tart, s előbb lesz-e vége, mint nekünk? Figyeltük a hadijelentéseket, de szenvedélyesebb izgalommal tárgyaltuk meg a rangos folyóiratok új számait.

Előbb-utóbb bennünket is bebocsátottak. A *Tükör*, a *Diárium*, a *Vigilia*, majd a rövid életű, elegáns szemle, az *Ezüstkor*, s végül a *Nyugat* egyenes folytatása, a *Magyar Csillag* oldalain is fölavatták nemzedékünket. Rába Gyurkának még érettségije előtt közölte versét utolsó számában a *Nyugat*, de erről másoktól értesültünk.

Iván útja volt a leggöröngyösebb. Még mindig konok értetlenség, tartózkodás állta el. A prózáiró lassabban érik, hajtogatták. Ami az érlelő tapasztalatot illeti, már gyerekkorában olyan leckét kapott, amit a gáncsokodók egyike sem kívánt volna. S a folytatás sem volt irgalmasabb: mintha csak sorsa biztosítani akarná számára azt a lebegő életformát, amelyet szaporodó novellahőseiben sűrűn róttak meg. Ismertük már a többi fanyalgó kifogást is, a lehangoló környezetről meg a fordulatossá cselekmény hiányáról szólót. Mi egyedi figura- és helyzetteremtésnek hívtuk, a valóság más, meredekebb vetületének. Csak ez mindig nehezebben tör át. Fanyarul bólogatott, a maga nyelvén így fogalmazta meg: – Hát nem látjátok, hogy épp azt nem nyelik le, ami én vagyok?

1943-ban mégis megjelent első kisregénye, A CSŐSZHÁZ. Az Egyetemi Nyomda adta ki, csinos, vékony kötet volt, letette vele a névjegyét. Pedig nem is legjobb formájában mutatja be Mándy Ivánt: az akkoriban még mindig a rövid lélegzetű, feszes kispróza. De novelláskötetre hol talált volna kiadót? S mi, akik már ez időtt esküdtünk tehetségére, láthattuk-e, sejtettük-e, milyen mélységekig hatol le, félretolva a műfaji határokat – én csak jó és rossz írást ismerek, hallottuk tőle –, neve fordulóponttá válik a modern magyar prózában.

Mindennapjainkból hiányzott a távlat. Ösztöneinkben szóltak már a vészcsengők. Sietnünk kellett emlékezetünkbe gyűjteni, amit csak adhat fiatalságunk színtere, a két világháború közötti város, mely búcsúzóban volt már, és nemsokára úgy idéztük föl: a békebeli Budapest.

1944. március 19-én megszállták Magyarországot.

Rendeletzőnnelemmel, behívóparanccsal, mozgósítással és náci-német uniformisban masírozott be az új világ.

Mire magunkhoz tértünk, semmi sem volt igaz a tegnapiból.

Egymás után tűntek el körülöttünk a meghitt arcok. Az elsők közt Rába Gyurkáié. Ismét ketten maradtunk Ivánnal, mintha eltévedtünk volna a vadonban. Ő az év elejétől az egyik lapnál a katonáskodó sporttudósítót helyettesítette. Én egyetemi mentesítésemet korántsem éreztem olyan biztosnak, mint azt, hogy rövidesen visszavonják.

Abból a lidércnyomásos tavaszból baljósan rémlik vissza közös Keleti pályaudvari kalandunk. Oda készültem, hogy régi, gimnáziumbeli barátomat kikísérjem a munkaszolgálatra bevonulók gyülekezőhelyére. Iván is ismerte, velem tartott.

A zsúfolt, izzó csarnokban ezrek meg ezrek hátizsákkal, turistabakancsban és a hatalomtól megbélyegzetten. Csak Iván meg én nem hordtuk a jelet. Egy kalapos civil rákopogott a vállunkra, és bevitt az irodájába. Úgy, csak a barátunkat kísértük ki? Hosszan mustrálgatta papirosainkat. Végigmért: – Nem szégyellik magukat? A helyett, hogy örülnének, mikor megszabadulunk tőlük? – Rágtuk a szánk szélét, szívünk a torkunkban. Aztán kurtán, megsemmisítőn: – No, tűnjenek el gyorsan, mielőtt meggondolom magamat!

Perogtek talpunk alatt a lépcsők. Egy zavart kézfogás, falsápadtan, szemlesítve s egymást is kerülve, az undor és önmegvetés vesszőfutásában, belévesztünk a Baross tér kavargásába.

Martalócoké lett a város. Menekülőkként, didergő lelkiismerettel jártunk benne. Féltünk. Talán ez hajtott az utcára, hogy besurranjunk a csillagos házakba egy üzenettel, védlevéllel, gyógyszerrel, sosem látott, karanténba zárt emberekhez.

Ezen a nyáron ismerkedtem meg Iván apjával. A jótékony homályból előbukkant életének kulcsszereplője, az egyetlen ember, akit a hagymázos történelem sem zökenthetett ki nyugalmából. Kissé félrehajtott fejjel, petyhüdt szájában soha ki nem alvó szivarral áll előttem Gyuszi bácsi. A föllépése elsöprő, amint kezünkbe nyomja isten tudja honnét beszerzett küldeményeit, és elirányít a vadidegen címekre.

– Ez az ő ideje – mondta nyüzöztan Iván –, én már meg sem merem kérdezni, mi az, amit viszünk, és létezik-e, akinek átadjuk...

Mentünk. Futárszolgálatunk gyomorszorító frászeit, a rettegve ajtót nyitó öreget, a lépcsőházak szorongató felsőtétjét, a rémkorszak embervadászait novellák sora őrzi: POLGÁROK, A BESÚGÓ, ARCOK ÉS ÁRNYAK.

Augusztus vége felé megerszkedett a feszültség. Városszerte a kiugrásról suttogtak, a Lakatos-kormány már ezt készíti elő. Október 15-én elhangzott a rádióban a proklamáció, és néhány óra múlva szétfoszlott a fegyverszünet álma.

Ezen az estén csöngetett be toprongyosan hírlapíró barátunk, Láng Jancsi. Valaha náluk ismerkedtünk meg Ivánnal. Ő már befejezte a háborút, de a századirodáról egy oldaltarisznyára való szabályos, lepecsételt honvédségi úrlapot hozott magával lélekerősítésnek. A betoppánása volt az.

A nyilasteror kellős közepén, immár fölkoncolandó katonaszökevényként, téboly és játék határán irodalmi lapot alapítottunk, a *Betűt*. Elkészült a novemberi s a decemberi száma. Magunk írtuk, gépeltük, volt benne vers, novella, emlékezés. Furcsa, hogy Ivánban évtizedek múltán milyen elevenen kísértett vissza. A két utolsó fönmaradt példányt hetvenedik születésnapjára vittem el neki. Meglepődve kiáltott föl, mikor fölfedezte benne A KÍNAI című novelláját: – Erről meg is feledkeztem! – Épp csak megfejelve, ZSÁMBOKY VISSZANÉZ címmel iktatta be kései kötetébe, az ÖNÉLETRAJZ-ba.

Karácsonykor bezárult az ostromgyűrű. Az utolsó heteket Iván a Csengery utcai Charité kórház légópincéjében, bombasérültek között vészelte át. (Gyuszi bácsi bűvészmutatványa volt, ő csúsztatta be.) Kalandos expedíció volt átvergődnie hozzánk a romokon keresztül, s az óvóhely gyertyalángjánál úgy meredtünk egymásra, mint két testet öltött kísértet.

Az agyonsebzett, hidai híján kettétépett Budapesten életünk legszebb tavasza virradt ránk. A város föltápáskodott, vérkeringése megindult. Aki megmaradt, hazatért, mint Rába Gyurka a keleti, Pilinszky Jancsi a nyugati hadifogságból. Újra égett a villany, járt a villamos, kinyitottak a kávéházak, budai kisvendéglők. Megjelentek a lapok, s amit írtunk, nyomtatásban kerülhetett a nyilvánosság elé.

Iván soha ilyen kedvvel nem dolgozott. Velünk együtt magát is meglepte szokatlan gyorsasággal elkészült új regényével, a FRANCIA KULCS-csal. Látomásos erővel idézte föl benne nyomorúságos gyerekkorát a józsefvárosi kis szállodák zugaiban. A kultuszminisztérium pályázatán díjnyertes VENDÉGEK A PALACKBAN lesz a címadója végre megjelenő novelláskötetének. A céhbéliek fölkapják a fejüket, ezt már nem lehet agyonhallgatni. Schöpflin Aladár kezéből veheti át a Baumgarten-díjat.

Megváltozott körülötte a levegő. Indulása óta hajlamaira bízta magát, mostanra fölismerte alkotói természetének törvényeit, és megtanult bánni velük. Fölébe kerekedett megszenvedett múltjának, elhódította az időtől. Takarékos szavakkal, merész kihagyásokkal, tág amplitúdójú csöndjeivel éri tetten, ami túl van a kimondhatón: a belső

valóságot, századunk közérzetét, a tömegben végzetével magára maradó embert. Hány változatban találkozunk vele! Egymást követik fogalomvá váló hősei: Spinyóka, a röppenő léptű cigánylány, a megszállott futball-apostol, Csempe-Pempe, a periféria vagányjai, Csungi, a nagy és kis Opra, Vaputa. Már a nevük is legendahordozó.

– Neveket nem lehet kitalálni, csak elhelyezni! – mondta egyszer. Ez már a tudatos író biztonsága. Elkapta a fonalat; amihez csak nyúl, rajtahagyja keze nyomát.

A háború utáni lélegzetnyi viharszünetben – mely egy darabig még a béke nyugalmanak álcázta magát – megszületik harmadik regénye, A HUSZONEGYEDIK UTCA. Egy kisfiú vágyképe az egyszerű, tiszta boldogságról. Ez kíséri bolyongásaiban a városba szakadt bölcsészhallgatót, míg a fölbukkanó és elúszó mindennapi arcok között rárel az elesettség, kalandvágy, szeretetlenség és szenvedély megannyi kifosztottjára. Csak a huszonegyedik utcára nem, pedig „*hát csak van valahol ez az utca, valahol Isten kezében*”. Helyszínei, szereplői jórészt személyes ismerőseim, nevükön szólíthatnám modelljeiket, jártam azokban a szobákban. Levegőjüket is átmentette ez a sugallatos, szívig ható írás. Nem a híg részvét, de a megvertekkel egy, sorsukat vállaló hűség vezette Mándy Iván ceruzáját. Valahányszor előveszem, fájdalmas-hívó dallamot hallok, egy kivételes művész hegedűszavát. Azoknak a visszahozhatatlan éveknél búcsúzóját, mikor szabadok voltunk és fiatalok.

Brutális crescendo harsogta túl őket, az ötvenes évek nagy körvadászatának kürt-riogása. A megaláztatás és kiűzetés fojtotta belénk a szót. Ami elkövetkezett, az tömény iszonyatában jelenik meg az ELŐADÓK, TÁRSSZERZŐK s a FABULYA FELESÉGEI lapjain. A névtelen átírások, százalmas négermunkák, a sánta verslábak és dadogó mondatok foltozásának kora volt. A visszafogott lélegzeté s az olykor kinröhejbe fulladó abszurdításé. S a hazugságoké, bukásoké, a bemocskolódásé s a széthulló kapcsolatoké.

Ez ütött vissza a FABULYA esetében, mikor Végh Gyurka sírva panaszolta, hogy barátja tönkretette. Nem is szemrehányón, inkább elszomorodva említettem meg Ivánnak. Ennyi volt a válasza: – Ha egyszer ölembe hull ez az élmény, és én nem írom meg, akkor nem vagyok író!

Nyolcesztendei elnémíttatás után látott napvilágot újra Mándy-kötet. Az íróasztalban rekedt novellák gyűjteménye. Ez azonban már a férfikor beteljesedett remeklése, az élő klasszikusé. Az érzékeny olvasók fölneszeltek, egyre növekvő érdeklődés támadt könyvei iránt. Osztályrészéül jutott a ritka tünemény, az igazi értéket ünneplő népszerűség. Szinte zavarba esett tőle. Hasító öngúnnnyal ad számot erről A SIKER FÉNYÉBEN című novellája.

– Alig hiszem el, nem is értem – mondta szabadkozón, belékövült gyanakvással. Pedig annyi történt csupán, hogy mind többen fedezték föl a folttalan becsület nagy íróját, az oly sokáig tilos magánélet, az egyes ember s a humanizált tárgyak, „*idegen szobák*” titkainak tudóját. A kor felnőtt hozzá, ráérezett veszendő világunk tanújára és szószólójára.

Láttam húszévesen és hetvenen túl. Valamiképp összemarkolja arcát emlékezetem, sosem változón, bonthatatlan személyiségében.